

УДК 343.241

А. Хильченко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Питання передбачення адекватних заходів реагування на вчинення кримінального проступку, напевно, на цьому етапі законодавчих нововведень становить чи не найбільшу проблему. З метою створення оптимального механізму регулювання девіантних виявів у вигляді кримінальних правопорушень необхідно розробити таку систему заходів кримінально-правового впливу, яка максимально враховуватиме особливості діяння та діяча, тобто сприятиме реалізації принципів диференціації кримінальної відповідальності й індивідуалізації покарання.

Питанням дослідження інституту кримінального проступку, його поняття та критеріям виділення, а також заходам реагування на їх учинення присвячені праці таких учених: Н. Березовської, В. Борисова, М. Дмитрука, Н. Мирошніченко, В. Навроцького, О. Рябчинської, В. Тулякова, П. Фріса, М. Хавронюка й інших. Однак через відсутність прийнятої законодавчої позиції та недостатню наукову апробацію із цього питання, особливо того, що стосується пеналізаційного аспекту, необхідним видається подальший науковий пошук у сфері розробки проблематики кримінального проступку. А тому метою статті є запропонувати певні орієнтири з установаження кримінально-правових наслідків учинення проступків.

Відповідно до норм кримінального законодавства європейських країн, виділяється три системи покарань, в основі яких лежить свій особливий критерій класифікації заходів кримінально-правового примусу [1, с. 36]. У результа-

ті дослідження такого законодавства (Кримінальний кодекс (далі – КК) Італії, КК Литви, КК Польщі, КК Франції, КК ФРН, КК Швейцарії), яке може слугувати підґрунтям для новелізації вітчизняного законодавства, можемо зробити такі висновки:

1) кримінальному законодавству європейських країн може бути характерна як одна система покарань, так і декілька підсистем заходів кримінального впливу (покарань основних і додаткових, покарань та інших кримінально-правових заходів);

2) такі системи кримінально-правових заходів, їх структура перебувають у діалектичному зв'язку з класифікацією кримінально-караних діянь загалом і поряд із виокремленням поняття кримінального проступку класифікацією самих злочинів зокрема. Особливо специфіка заходів кримінально-правового характеру простежується під час визначення законодавчого підходу до правової природи кримінально-караних діянь. Так, якщо законодавець виділяє кримінальний проступок і злочин, не проводячи класифікацію останнього, покарання за кримінальний проступок, крім іншого, полягає й у позбавленні волі. При наведенні поряд із кримінальним проступком ще й класифікації злочинів, за якої виділяються менш тяжкі злочини (фактично злочини невеликої тяжкості, за українським кримінальним законодавством), покарання за кримінальний проступок будуть становити менш тяжкі його види, в деяких випадках максимальним покаранням буде арешт. При цьому покарання за кримінальні проступки в основному полягають в інших заходах кримінально-правово-

го характеру. Як видається, такою закономірністю потрібно озброїтися під час вирішення питань уведення інституту кримінального проступку до КК України;

3) фактично інші заходи кримінально-правового впливу, які існують поряд із покаранням у КК європейських країн, є аналогом додаткових покарань за КК України.

У цьому зв'язку О. Юношев відмічає, що роль додаткових покарань у кримінальному праві України полягає в тому самому, у чому полягає роль більшості «заходів безпеки» у кримінальному праві держав Західної Європи, – передусім у запобіганні вчиненню нових злочинів засудженими. Разом із тим головна мета основних покарань – це кара й загальна превенція, а індивідуальна превенція та виправлення засуджених – це другорядна роль основних покарань. Тому, наприклад, позбавлення (обмеження) права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не повинно бути як додатковим, так і основним покаранням. Його доцільно застосовувати тільки як додаткове [7, с. 37].

У Проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 28.02.2012 № 10126, унесеного народними депутатами України, запропоновано доповнити ст. 51 КК України ч. 2 такого змісту: «2. До осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального проступку, судом можуть бути застосовані такі види покарань: 1) штраф; 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 3) громадські роботи». Також у цьому Проекті ст. 52-1 «Основні та додаткові покарання за вчинення кримінальних проступків» установлює: 1. Основним покаранням за вчинення кримінальних проступків є штраф. 2. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання.

У Законопроекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 19.05.2015 № 2897 (який відхилено та знято з розгляду) пропонується основними покараннями за проступки передбачити штраф, громадські роботи, виправні роботи і службові обмеження. Позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю застосовувати як основне, так і як додаткове покарання за проступки.

Необхідно відмітити, що єдиної позиції стосовно того, яка форма відповідальності повинна наставати за вчинення кримінального проступку, серед законодавчих проектів і в наукових колах немає. На нашу думку, слушним є зауваження О. Рябчинської, що пропозиція, щоб до осіб, визнаних винними в учиненні кримінального проступку, судом застосовувались покарання, буде суперечити положенням ч. 1 ст. 50, згідно з якою покарання застосовується тільки до осіб, визнаних винними в учиненні злочину, і має на меті «запобігання вчиненню нових злочинів», рівно як й іншим положенням чинного КК України, в яких регламентуються підстави притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів (готування та замах на злочин, співучасть у злочині та множинність злочинів тощо). У разі врахування подібної пропозиції порушиться системність кримінального права, яка виявляється в несуперечливості понять і термінів (понятійного апарату) [5, с. 214–215].

Динаміка кримінального права, що пов'язана з оперуванням поняттям «кримінальне правопорушення», вимагає нормативного розширення кола заходів кримінально-правового характеру, що забезпечить адекватність кримінальної заборони. Тому ми дотримуємося позиції, що відповідальність за кримінально карані діяння необхідно реалізовувати у формі таких заходів впливу, як покарання за вчинення злочинів, яке має тягти за собою судимість,

і стягнення за вчинення кримінальних проступків без наслідку у вигляді судимості. Такі наслідки вчинення кримінальних правопорушень повинні мати структурований характер і перебувати в системному зв'язку з класифікацією правопорушень на проступки і злочини й категоризацією самих злочинів на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. При цьому, зберігаючи категорію злочинів невеликої тяжкості, для підкреслення відмежування їх ступеня суспільної небезпеки від ступеня суспільної небезпеки кримінального проступку за вчинення злочинів невеликої тяжкості може бути призначене покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі строком до двох років або більш м'який вид покарання, передбачений у системі покарань, яка може бути застосована лише за вчинення злочинів.

За вчинення кримінального проступку може бути накладене стягнення, яке не пов'язане з обмеженням або позбавленням волі. Стягнення можуть відрізнятися від покарань за злочини за розмірами, якщо вести мову про штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Однак за своєю сутністю система стягнень має бути відмінна від системи покарань.

Чинна система покарань, передбачена у ст. 51 КК України, повинна зазнати змін в аспекті закріплення різних підсистем покарань залежно від порядку призначення покарань – основні чи додаткові. На нашу думку, не можуть становити одну систему покарання різної юридичної сили (за порядком призначення), це порушує логічне правило побудови системних норм. До речі, інший алгоритм побудови системи покарань відображено в багатьох кодексах європейських держав, у яких дуже часто, як ми вже відзначали, роль додаткових покарань репрезентують інші заходи кримінального впливу, які тим більше закріплюються у вигляді окремої системи. Ще одним чинником, що дає право дотримуватися такого підхо-

ду, є намагання чітко підкреслити різні за ступенем «жорсткості» системи заходів державного примусу – основних покарань за злочини і стягнень за проступки. В останній системі пропонується закріпити всі заходи одного порядку.

При цьому такий вид покарання, як тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, необхідно виключити. Для забезпечення виконання покарання цього виду держава залучає таку кількість працівників, що в декілька разів перевищує кількість осіб, до яких застосовується покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Отже, видається неефективним і недоцільним функціонування такої установи виконання покарань, як дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України. Усі інші покарання, передбачені для засуджених військовослужбовців, варто визнати ефективними у випадку їх трансформації у стягнення за кримінальні проступки [2, с. 117]. Службові обмеження для військовослужбовців за своїм змістом являють собою виправні роботи, які застосовуються з урахуванням того, що засуджений є військовослужбовцем. А тому цей захід примусу може не фігурувати як окремий вид покарання (стягнення), а бути прописаний у статті про виправні роботи.

За своєю природою кримінальний проступок є кримінальним правопорушенням пониженого ступеня суспільної небезпеки порівняно зі злочинами невеликої тяжкості. Їх учинення своїм наслідком мають порушення прав та інтересів людини та громадянина, юридичної особи тощо. У такому випадку доцільно вести мову про відновлення таких порушених прав. Як видається, така ревіталізація об'єкта кримінально-правової охорони повинна здійснюватися саме в передбаченому кримінальним законом порядку. А тому закономірним є віднайдення заходів кримінально-правового характеру (у пропонованому нами варіанті мова йде про стягнення), яке буде мати ретрибутивний характер. Тим більше це

кореспондуватиме із законодавчо взятим курсом на гуманізацію кримінальної відповідальності, що втілюється в переорієнтації правотворчої та правозастосовної дійсності на застосування альтернативних компенсаційних видів покарання (штраф, виправні роботи тощо). Саме таким заходом повинен стати обов'язок відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, який як умова застосування деяких інститутів (звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання) не є зовсім новим для вітчизняної доктрини, законодавства і практики.

За Проектом КК України 1996 р., внесеного на обговорення народним депутатом України О. Матковським, окремо виділено системи покарань, які можуть застосовуватись до фізичних і юридичних осіб [1, с. 581]. Частина 1 ст. 55 перелічувала 9 покарань, що могли застосовуватись до фізичних осіб, які вчинили карані діяння. Серед останніх згадувались і ті, що належать до майнових, а саме: а) кримінальна реституція; ... в) штраф; г) конфіскація майна, знярядь і засобів учинення злочину... [3, с. 25]. Передбачались майнові покарання і щодо юридичних осіб, які вчинили особливо тяжкий злочин, а саме: а) кримінальна реституція; б) штраф; в) конфіскація знярядь і засобів вчинення злочину... (ч. 2 ст. 55).

Кримінальна реституція, тобто обов'язок відшкодування збитку, передбачалася ст. 56 Проекту. Варто зазначити, що пропозиція запровадження цього виду покарання, незважаючи на, здавалося б, усю свою оригінальність, не була винаходом автора досліджуваного Законопроекту. Про потребу запровадження кримінальної реституції згадував ще Проект КК України 1993 р., авторський колектив якого очолював В. Смітєнко [4, с. 28]. Відповідно до ч. 1 зазначеної статті, кримінальна реституція полягає у примусовому та обов'язковому відшкодуванні засудженим завданої потерпілому ма-

теріальної й моральної шкоди [4, с. 25]. Передбачалось, що питання про застосування кримінальної реституції підлягатиме обов'язковому розглядові судом у будь-якій кримінальній справі. Незастосування цього виду покарання повинно було бути мотивовано у вирокі з повідомленням про це потерпілого (ч. 2 ст. 56) [4, с. 25].

Як видається, такі заходи кримінально-правового впливу мають право на нормативну регламентацію. Тим більше в наукових колах уже давно доведена необхідність і підкреслена «зрілість» концепції поділу кримінально-правових заходів не лише на покарання, а й на інші заходи, що знаходиться в корелятивному зв'язку з проведеною таксономією кримінально-караних діянь (правопорушень) із вичлененням серед останніх відмінного від злочину видового елемента (кримінального проступку). Так, В. Туляков зазначає, що за стабільного зростання злочинності сучасне кримінальне право вимушене бути в постійному пошуку заходів реагування: здебільшого це пов'язано з диспозитивністю відносин (зростання ролі потерпілого, компенсація та реституція) і пошуком альтернативних заходів реагування на кримінальні конфлікти [6, с. 42]. І далі вчений пише, що заходи безпеки, інші кримінально-правові заходи – вид державного реагування на менш небезпечні, ніж злочини, девіації (кримінальні проступки) чи на кримінальний статус особистості з профілактичними, некаральними цілями [6, с. 44].

Якщо говорити про законодавство зарубіжних країн, то заходи компенсаційного характеру вже давно закріплені законодавчо й апробовані практикою. Ми вже зазначали, що роль таких заходів репрезентують інші, відмінні від покарання, заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються за вчинення незначних кримінальних правопорушень. Так, за КК Польщі, до кримінально-правових заходів, крім іншого, належать: 1) обов'язок відшкодувати шкоду;

2) грошова компенсація (pawiazka);
3) грошова виплата (swiadczenie pieniezne). Відповідно до § 1 ст. 46 цього Кодексу, у випадку засудження за злочин, який призвів до смерті, тяжкого розладу здоров'я, порушення органів тіла або розлад здоров'я, за злочини проти безпеки руху або злочини проти навколишнього середовища, власності чи господарського обігу суд за заявою потерпілого або іншої уповноваженої особи зобов'язує відшкодувати шкоду повністю або частково; положення цивільного права про сплив строку давності за претензіями, а також можливості призначення платежів не застосовуються.

Як відомо, КК Російської Федерації (далі – РФ) нормативно закріплює інститут інших кримінально-правових заходів, що зі змінами Законом України від 18.04.2013 № 222-VII відображено й у КК України в частині спеціальної конфіскації. Так, розділ VI КК РФ йменується як «Інші заходи кримінально-правового характеру», до останніх належать примусові заходи медичного характеру» (глава 15) і конфіскація майна (глава 15.1). До того ж у цьому розділі російський законодавець регламентує ще один кримінально-правовий захід, такий як відшкодування завданого збитку. Відповідно до ч. 1 ст. 104.3 КК РФ, під час вирішення питання про конфіскацію майна, відповідно до ст. ст. 104.1 і 104.2 цього Кодексу, насамперед має бути вирішене питання про відшкодування збитку, завданого законному власникові. А згідно з ч. 2 цієї самої статті, у разі відсутності у винного іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, крім указанного в ч. ч. 1 і 2 ст. 104.1 цього Кодексу, з його вартості відшкодовується шкода, завдана законному власникові, а частина, що залишилася, звертається в дохід держави. Отже, за КК РФ, такий захід, як відшкодування завданого збитку, під час вирішення певних питань набуває обов'язкового характеру, є нічим іншим, як заходом стягнення, про що йде мова в тексті закону.

Отже, як бачимо, такий вид кримінально-правового заходу, як обов'язок відшкодування шкоди, спрямований на компенсацію результатів учинення кримінально караного діяння та відновлення порушеного стану об'єкта. Водночас такий захід безпеки існує поряд із грошовими компенсаціями та виплатами (аналог штрафу за українським законодавством), конфіскацією майна, що підкреслює відмінність правової природи таких заходів кримінально-правового характеру та доцільність їх нормативного регламентування.

Як видається, стягнення, що будуть застосовуватися за вчинення кримінальних проступків, повинні володіти певним каральним зарядом, оскільки знаходяться в кримінально-правовій площині та є наслідком скоєння кримінально-караного діяння. Такі заходи спрямовані на обмеження прав і свобод засудженого й покликані відновити попередній стан порушених суспільних відносин. Тому мета покарання, передбачена в ст. 50 КК України, застосовна й до стягнень. Ураховуючи зазначене, пропонуємо внести до КК України такі зміни.

Розділ X «Покарання та його види» перейменувати в «Покарання і стягнення. Їх види».

Статті 50, 51 і 52 КК України викласти в таких редакціях:

«Стаття 50. Поняття покарання і стягнення та їх мета

2. Стягнення є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною в учиненні кримінального проступку, і полягають у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

3. Покарання і стягнення мають на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами, а також відновлення соціальної справедливості».

Частину третю статті 50 визнати відповідно частиною четвертою.

«Стаття 51. Види покарань

1. До осіб, визнаних винними в учиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) обмеження волі;
- 6) позбавлення волі;
- 7) довічне позбавлення волі.

2. До осіб, визнаних винними в учиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі додаткові види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) конфіскація майна.

3. За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. До основного покарання може бути приєднане одне чи декілька додаткових покарань у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом.

4. Ухилення від покарання, призначеного вироком суду, має наслідком відповідальність, передбачену статтями 389 і 390 цього Кодексу».

«Стаття 52. Види стягнень

1. До осіб, визнаних винними в учиненні кримінального проступку, судом можуть бути застосовані такі види стягнень:

- 1) обов'язок відшкодування збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2) штраф;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи.

2. За один проступок може бути призначено одне чи кілька (але не

більше ніж два) стягнень у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом.

3. Стягнення у вигляді громадських і виправних робіт не можуть призначатися в сукупності одне з одним».

Система заходів реагування на вчинення кримінального проступку могла б бути іншою. Вирішення питання караності цього виду кримінального правопорушення залежить, по-перше, від класифікації як кримінальних правопорушень загалом, так і категоризації самих злочинів, а звідси, по-друге, від того, чи будуть у класифікації самих злочинів збережені злочини невеликої тяжкості. У законодавчих проектах пропонується все-таки за вчинення кримінальних проступків призначати покарання. Такий підхід, на нашу думку, не узгоджується із самою ідеєю чіткого відмежування категорії кримінального проступку від злочинів загалом і злочинів невеликої тяжкості зокрема. Якщо виключити злочини невеликої тяжкості з таксономії самих злочинів або якщо навіть не проводити категоризацію злочинів, як це зроблено в КК Франції, за вчинення кримінальних проступків можна було б призначити покарання навіть у вигляді короткострокового позбавлення волі. Кримінальний проступок як вид кримінального правопорушення володіє пониженим ступенем суспільної небезпеки. Такий матеріальний критерій повинен бути екстрапольований на формальну ознаку. При цьому доцільно говорити не лише про менші розміри (строки) покарання, а й про інші кримінально-правові заходи, що максимально чітко будуть виокремлювати кримінальний проступок від злочину та забезпечуватимуть збереження категоризації злочинів залежно від ступеня тяжкості, проведеної в кримінальному законі. Хоча сама ст. 12 КК України з введенням кримінального проступку повинна зазнати змін.

Звичайно, імплантація певного концепту до усталеної кримінально-правової традиції вимагає значної наукової апро-

бації. Однак динамічність суспільних процесів, яка не може обходити стороною й законодавчі практики, у т. ч. кримінально-правові, ставить на новий щабель усвідомлене та своєчасне реагування на інтернаціоналізацію, що зумовлює закономірну інтегративність вітчизняного кримінального законодавства. Як видається, ідея введення кримінального проступку до кримінального закону України є досить зрілою, що підтверджують наявні підстави її імплементації, що сьогодні вимагає єдності доктринальної думки та її толерантності й негайного вирішення вказаного завдання.

Ключові слова: злочин, кримінальний проступок, покарання, стягнення.

У статті розглядається проблема «караності» кримінальних проступків. Здійснюється спроба оптимізації вітчизняного законодавства у сфері призначення заходів кримінально-правового характеру. Доводиться, що відповідальність за кримінально карані діяння необхідно реалізовувати у формі таких заходів впливу, як покарання за вчинення злочинів, яке має тягти за собою судимість, і стягнення за вчинення кримінальних проступків без наслідку у вигляді судимості. Пропонується система стягнень за вчинення кримінальних проступків.

В статті розглядається проблема «наказуємості» уголовних проступков. Осуществляется попытка оптимизации отечественного законодательства в сфере назначения мер уголовно-правового характера. Обосновывается, что ответственность за уголовно-наказуемые деяния необходимо реализовывать в форме таких мер воздействия, как наказание за совершение преступлений, которое должно влечь за собой судимость, и взыскания за совершение уголовных проступков без последствий в виде судимости. Предлагается система взысканий за совершение уголовных проступков.

The article is devoted to the problem of “punishability” of criminal misdemeanors. The author pays attention of optimization of native legislation in the sphere of setting of criminal law measures. It is proved, that responsibility for criminal acts must be realized in the form of such measures, as punishment for crimes, that should entail a previous conviction, and penalties for criminal misdemeanors without a consequence as previous conviction. The system of penalties for the criminal misdemeanors is offered.

Література

1. Марисюк К.Б. Система майнових покарань у чинному Кримінальному кодексі України могла б бути іншою (до 15-річчя одного з проєктів КК України) / К.Б. Марисюк // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 581–584.
2. Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення / А. Овчаренко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 115–118.
3. Проект Кримінального кодексу України від 04.11.1996 реєстр. № 0041/1 / вноситься народним депутатом України О.Б. Матковським. – К. : Верховна Рада України, 1996. – 187 с.
4. Проект Кримінального кодексу України від 10.06.1993 / вноситься Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю ; [авторський колектив: В. Смітійенко, В. Криволапов, О. Дубовик та ін.]. – К. : Б.м., 1993. – 181 с.
5. Рябчинська О.П. Теоретичні та практичні питання встановлення адекватних заходів державного примусу за кримінальні проступки / О.П. Рябчинська // Держава та регіони. Серія «Право». – 2012. – Вип. 2. – С. 211–217.
6. Туляков В.О. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій / В.О. Туляков // Право України. – 2010. – № 9. – С. 40–46.
7. Юношев О.В. Особливості системи покарань за кримінальними кодексами європейських країн (на прикладі Швейцарії, Литви та Італії) / О.В. Юношев // Адвокат. – 2009. – № 9 (108). – С. 36–38.

